

VOKSENUDVIKLING OG SPIRITUALITET

Karsten Bidstrup Skipper

De kontemplative traditioner, der findes inden for alle de store religioner, rummer indsigter, der kan have relevans for nutidig menneskers søgen efter helhed og mening. Disse indsigter er imidlertid fortolket og overleveret i kulturelle kontekster, der gør dem vanskeligt tilgængelige for mange i nutiden, og som ofte er på direkte kollisionskurs med moderne og post-moderne verdensbilleder. Artiklen præsenterer en meta-teori – den såkaldte AQAL-model – der bl.a. kan bruges til at integrere de kontemplative traditioners indsigter med indsigter fra moderne udviklingspsykologi og neurologi. Væsentlige aspekter af kulturelle fortolkningsrums udvikling skitseres ud fra Spiral Dynamics og forbindes ved hjælp af AQAL-modellen med gennemgående træk i de fænomenologiske beskrivelser af spirituelle erfaringer. Denne integrative tilgang gør det muligt at anerkende årtusinders visdom vedrørende menneskets muligheder uden at undergrave moderne landvindinger som videnskabelighed og demokrati.

Selvom udvikling har været et nøgleord for moderniteten, har det ikke været den psykologiske udvikling i voksenlivet, der har haft den mest fremtrædende plads. Hos James Fowler (2000) illustreres den traditionelle udviklingsforståelse med tipien som billede: I barndommen og ungdommen udvikler mennesket en række kompetencer, der svarer til tipiens pæle. Hvis alt går vel, er pælene på plads, når man bliver voksen. De kan så bindes sammen i den ene ende, og stivet af med et skin har man så det hus – det voksne jeg – der er udgangspunkt for resten af ens tilværelse. Fowler har noteret sig, at der er sket, eller er ved at ske, ændringer i denne måde at betragte livsforløbet på. Han bruger den græske havgud Proteus som billede på den nye postmoderne situation. Det særlige ved Proteus er, at han er i stand til hele tiden at ændre form, alt efter hvad situationen kræver, hvilket passer med tendensen til at betragte den voksne tilværelse som en kontinuerlig forandringsproces med forvandling, omstilling og udvikling som nøgleord. Fowler understreger, at han ikke er fortaler for den type postmodernisme, der afviser en egentlig udvikling og gør forandring for forandringens skyld til ideal. Bag Proteus-livsstilen er der en reel søgen efter helhed og mening.

Jeg vil i denne artikel tage afsæt i ideen om, at der bag Proteus-idealet – idealet om ustandseligt formskift og »omstillingsparathed« – gemmer sig en søgen efter nye ståsteder med udsyn til dybere mening og større oplevelse af helhed. Jeg mener i den forbindelse, at de kontemplative traditioner knyttet til diverse religioner rummer vigtige indsigter i voksenlivets muligheder bevægelse og udvikling. Disse indsigter er imidlertid ikke uden videre tilgængelige for det nulevende menneske. Den kontekst, inden for hvilken en given erfaring er gjort og beskrevet, må tages i betragtning. Et stort arbejde med at integrere de kontemplative traditioner med moderne og postmoderne indsigter er gjort på det felt, der hedder *integrale studier*. De integrale studier sigter langt bredere end voksenudvikling. Jeg vil her blot give en hurtig gennemgang af de integrale studier og især den såkaldte Aqal-model, som ophavsmanden, Ken Wilber, præsenterer den i sine seneste skrifter. Jeg vil derefter fokusere på modellens anvendelse, når det drejer sig om at lade den såkaldte værenskædetradition kaste lys over voksenudvikling. Værenskædetraditionen – også kendt som *philosophia perennesis* eller den evige filosofi – er en betegnelse for en serie fællestræk i de kontemplative traditioner. Da den kulturelle kontekst for mystiske oplevelser eller såkaldte højere bevidsthed er af stor betydning, vil jeg undervejs inddrage en model, der også i sig selv giver et bud på væsentlige aspekter af voksenudvikling, nemlig Don Beck og Christopher Cowans *Spiral Dynamics*, eller blot spiraldynamikken.

De integrale studier

De integrale studier er et forholdsvis nyt felt, der med center i Integral Institute i Colorado og Wilber som hovedarkitekt er i færd med at sætte nye standarder for forskningsmæssig helhedstænkning og tværfaglighed. Netop voksenudvikling har været udgangspunkt og vedvarende rød tråd i Wilbers intellektuelle odysse. Oprindeligt markerede han sig inden for den transpersonlige psykologi med bøgerne *Spectrum of consciousness* og *The Atman project*, hvori han forsøgte at udvide den vestlige udviklingspsykologi med støtte i de kontemplative traditioner. Hans syntese vandt øjeblikkeligt stor anerkendelse, men for Wilber selv rejste den spørgsmål, som hurtigt førte ham ud over psykologiens rammer. I et interview i 1995 (www.integral-world.net) beskriver han sin bevægelse fra psykologi over sociologi og antropologi til filosofi. Psykologisk sundhed kan ikke nødvendigvis gøres op i, hvor veltilpasset et givet individ er til samfundet – påpeger han – for hvad nu hvis samfundet selv er sygt? Kan utilpassethed i et totalitært samfund ikke være et sundhedstegn? Wilber tog selv konsekvensen af denne indvending, hvilket først førte ham ud i sociologiske overvejelser, og dernæst ret hurtigt ind i filosofiske hoveddiscipliner som epistemologi og ontologi – hvad er virkeligt, hvordan erkender vi virkeligheden, og hvordan forholder denne

erkendelse sig til normer, værdier og verdensbilleder i den kultur, som vi er indlejrede i? Og i 1995 lancerede han så den første version af den såkaldte AQAL-model, der har som mål at integrere viden på tværs af fagområder, teoretiske skoler, kulturer osv.

AQAL-modellen

AQAL er en forkortelse for *All Quadrants All Levels*, der igen er en forkortelse for *All Quadrants, All Levels, All Lines, All States, All types*. Modellen er et forsøg på at opsummere de væsentligste aspekter, som må tages i betragtning, hvis man ønsker et bæredygtigt og helt syn på mennesket og verden. Modellen rummer således fem grundpiller, nemlig de fire *kvadranter*, *udviklingsniveauer*, *udviklingslinjer*, (*sinds*)*tilstande* og *personlighedstyper*. Jeg vil kort gennemgå dem efter tur, idet hovedvægten lægges på de elementer, som efterfølgende vil blive inddraget i belysningen af værenskædetraditionens relevans for voksenudvikling i dag.

		Indre	Ydre
Individuel		<p>Jeg</p> <p>1. pers. perspektiv det subjektive</p> <p>Intentionalitet</p> <p>Øverste venstre (ØV)</p>	<p>Det</p> <p>3. pers. perspektiv det objektive</p> <p>Adfærd</p> <p>(ØH) Øverste Højre</p>
		<p>Nederste venstre (NV)</p>	<p>(NH) Nederste Højre</p>
kollektiv		<p>Vi</p> <p>2. pers. perspektiv det intersubjektive</p> <p>Kultur</p>	<p>Det/Dem</p> <p>3. pers. perspektiv det interobjektive</p> <p>Socialitet</p>

Figur 1. Nogle aspekter af de fire kvadranter

De fire kvadranter¹ i figur 1 er en inddeling af virkeligheden i fire ligeværdige perspektiver. De øvre og de nedre kvadranter er henholdsvis det individuelle og det kollektive. På en række områder såvel inden for naturvidenskab som inden for humaniora og psykologi står det klart, at man ikke kan reducere et system eller en kollektivitet til summen af dens enkeltdele. Billedligt talt omhandler de øvre kvadranter det enkelte træ, mens de nedre kvadranter omhandler skoven.

1 Wilbers fire kvadranter er tidligere beskrevet af Jan Tønnesvang i *Psyke & Logos*, 2004, 25.

Modellens vertikale linje, der adskiller de venstre og højre kvadranter, repræsenterer en skelnen mellem indre (venstreside) og ydre (højreside), som gør sig gældende såvel i individet/enkelt delen som i kollektiviteten/helheden. Indre og ydre skal ikke forstås som rumlige kategorier, men som den subjektive og intersubjektive »indre« verden over for den objektive (og interobjektive) »ydre« verden. Denne distinktion er særdeles vigtig, fordi den så ofte er blevet overset. Ofte glemmes indersiden – dvs. de subjektivt og intersubjektivt oplevede perspektiver – og man tror, at objektive beskrivelser af ydre genstande, adfærd, energi, systemer osv. dækker det hele. Dette resulterer i et verdensbillede, hvor subjektiviteten og det intersubjektive fortolkningsrum er bortreduceret, et verdensbillede, der har været fremherskende i det moderne, og som rammende er blevet kaldt »a view from nowhere« – *udsigten fra ingen-steder*, fordi man ganske enkelt har glemt, at et objekt (de højre kvadranter, H) perciperes af et subjekt (øverste venstre kvadrant, ØV), og et subjekt er indlejret i et intersubjektivt/kulturelt fælles forståelsesrum (nederste venstre kvadrant, NV), hvorigennem det fortolker sin perception. Denne reduktion af de fire kvadranter til objektive overflader (ØH og NH) kalder Wilber *subtil reduktionisme* for at adskille den fra grov reduktionisme, der betegner reduktionen af de fire kvadranter til ØH – typisk atomerne. Den grove reduktionisme er således forestillingen om, at hvis vi blot ved alt om atomerne, så ved vi alt. Wilber mener, at den subtile reduktionisme er langt mere udbredt og derfor mere problematisk end den grove reduktionisme, som bl.a. kendes fra den newtonske fysik, og som ofte er blevet udpeget som modernitetens egentlige problem.

Pointen er imidlertid den, at enhver faktisk situation implicerer alle fire kvadranter. Når vi ser på voksenalvikling, betyder det f.eks., at vi kan vælge at betragte en persons oplevede verden (ØV). Vi kan også vælge at betragte personen udefra (ØH) og notere adfærd eller fysiologiske træk som den kropslige sundhedstilstand, alderstegn, hormonelle og neurofysiologiske forhold m.v. Endvidere kan vi vælge at betragte personen, som han/hun indgår i diverse strukturer (NH), herunder med en bestemt funktion i familien, på arbejdspladsen eller i samfundet, som vedkommende indgår i, og i personens omgang med redskaber og teknologi. Endelig kan vi vælge at betragte personen i dennes intersubjektive eller kulturelle kontekst (NV). Her indgår relationelle kompetencer, men også verdensbilleder, normer, værdier m.m. Udvikling sker i denne firklæng og afsætter spor i alle fire kvadranter. Ofte vil det være hensigtsmæssigt at fokusere på et af perspektiverne, men i så fald må det huskes, at ingen af kvadranterne kan reduceres til de øvrige. Måderne, som man indhenter viden på (samt verifikations/falsifikationskrav), er forskellige i de enkelte kvadranter². Her vil jeg blot påpege, at en

2 Wilber er ikke den første til at pege på de grundlæggende perspektiver, som indgår i kvadrantmodellen. Når de højre kvadranter ses under et som det objektive, er der fællestræk med Platons det gode (NV), det sande (H) og det skønne (ØV). Kants tre kritikker er inddelt på samme måde, James Mark Baldwin (1861-1934) opererede

væsentlig forskel på højre og venstre kvadranter er, at viden om indersider kræver en *dialogisk* tilgang, mens ydersider kan registreres *monologisk*.

Udviklingslinjer

Det næste hovedelement i aqal-modellen er udviklingslinjer, hvilket vil sige aspekter af udvikling, som man kan fokusere på, og som udvikler sig mere eller mindre uafhængigt af hinanden. Intet giver grund til at tro, at der kun findes et ganske bestemt antal udviklingslinjer. Howard Gardners ca. ni intelligenser kan betragtes som sådanne udviklingslinjer, og andre eksempler er moral, selvidentitet, kognition, evnen til at tage roller, kreativitet, kommunikativ kompetence, behov, empati, kinæstetisk udvikling og verdensbilleder (Wilber 1999, s. 460). Da de enkelte linjer udvikles relativt uafhængigt af hinanden, kan en person eksempelvis have en højtudviklet kognitiv evne og samtidig have en mindre udviklet moralsk dømmekraft eller interpersonel handlekompetence. Man må derfor tage flere udviklingslinjer i betragtning, hvis man skal have et nogenlunde præcist billede af en persons overordnede udvikling.

Udviklingsniveauer

Forsøg på at beskrive *grader af udvikling* inden for de enkelte udviklingslinjer peger frem mod et andet af aqal-modellens fem hovedelementer, nemlig udviklingsniveauer eller stadier. Der findes naturligvis forskellige måder at definere niveauer på. Wilber mener, at forsøg på at niveauinddele udvikling kan støtte sig til nogle generelle træk ved udvikling, navnlig det forhold at højere strukturer *transcenderer og inkluderer* de forudgående. F.eks. transcenderer og inkluderer celler atomer. Atomer indgår i celler, og samtidig er der en del af cellens egenskaber som celle, som man aldrig vil finde ud af ved blot at studere de atomer, som de består af. Med andre ord er noget nyt kommet til på celleniveau, som transcenderer det atomare niveau. Det samme gør sig gældende med organismer i forhold til celler. Et andet eksempel er den moderne kvantefysik, der kan siges at transcenderer og inkludere den newtonske fysik, fordi den kan benyttes til at udsige noget om det atomare og sub-atomare, som den newtonske fysik ikke kan, mens den bliver identisk med den newtonske fysik, når det gælder størsteparten af den verden af større genstande, som vi direkte kan opleve. Den samme logik gør sig gældende med strukturer i menneskelig udvikling. De ovenfor nævnte udviklingslinjer ser alle ud til at bevæge sig gennem nogle struktu-

---

med æstetisk, moralsk og videnskabelig erkendelse. Disse går igen i Karl Poppers tre verdener, og Jürgen Habermas opererer i sin teori om den kommunikative handling med tre validitetskrav, objektiv rigtighed (H), subjektiv sandfærdighed (ØV) og normativ/intersubjektiv korrekthed.

relle niveauer, som udviklingen ikke kan springe over. Niveauerne er ikke skarpt afgrænsede, og den enkelte udviklingslinje kan inddeles i flere eller færre stadier, alt efter hvordan man vælger at måle den. At en person placeres på et bestemt stadie i f.eks. moralsk udvikling, kan eksempelvis dække over, at vedkommende i en given test har forholdt sig ud fra det pågældende stadie halvdelen af gangene, mens hans/hendes øvrige responser fordeler sig nogenlunde jævnt på de omkringliggende stadier. Strukturerne betegner derfor et sandsynligheds mønster og er ikke skarpt afgrænsede som trin på en stige. Dette understreges med termerne *strømme* og *bølger* (bl.a. kendt fra Gardner), der anvendes synonymt med linjer og niveauer/stadier.

Tilstande

Det næste hovedelement, *tilstande*, omfatter bl.a. ændrede tilstande som rustilstande, tilstande fremkaldt af stærke emotioner, *flow*tilstande e.l. samt ekstreme tilstande som f.eks. psykotiske episoder. Tilstande er typisk tilgængelige fra mange forskellige udviklingsstadier og optræder derfor ikke i nogen bestemt rækkefølge. Fænomenologiske eller oplevelsesorienterede tilgange til mennesker følger på forskellig vis skiftene i sindstilstand. Af særlig betydning i studiet af mystiske oplevelser eller højere bevidsthed er inddelingen af naturlige tilstande i tre overordnede tilstandsområder kaldet det grove, det subtile og det kausale.

Typer

Det sidste element, *typer*, vil ikke blive anvendt i den efterfølgende diskussion, men for fuldstændighedens skyld vil jeg blot nævne dem. I nogle tilfælde kan det være hensigtsmæssigt at operere med forskellige typer, der hver især udvikler sig gennem niveauerne på hver deres måde. Ligesom det er tilfældet med niveauer, linjer og tilstande fastsætter modellen ikke et bestemt antal typer. Den siger blot, at typer synes at være et grundlæggende aspekt ved virkeligheden, som en integral model bør have med, hvis den skal være komplet. Et klassisk eksempel på en typologi er vedantas *vata*, *pitta* og *kapa*, mens mere nutidige eksempler er Myers-Briggs typer, der udspringer af jungiansk psykologi, Jungs ekstrovert og introvert, enneagrammets ni typer, der findes i forskellige versioner samt typologien maskulin-feminin, som Wilber selv forholder sig mere udførligt til.

Værenskædetraditionen

Spørger man, hvad voksenudvikling kunne tænkes at betyde inden for en præmoderne horisont, nærmere bestemt inden for verdensreligionerne i deres klassiske form, vil man støde på mangfoldige variationer af det, der

er blevet kaldt *philosophia perennesis* (den evige filosofi). Et hovedelement er, hvad Arthur Lovejoy i sin idehistoriske klassiker af samme navn kaldte *den store værenskæde* (1933). Ifølge denne ide – som Lovejoy omtaler som det meste af den »civiliserede« menneskeheds officielle filosofi gennem det meste af dens historie – manifesterer ånden eller Gud sig i det værende, der som en ubrudt kæde forbinder det laveste og det højeste i en række trin. Der er mange versioner, men en meget overordnet form er noget i retning af materie, krop, sind, sjæl og ånd. Den enkelte kan tilnærme sig – eller åbne sig for indsigt i – stadigt mere forfinede aspekter af det værende og dermed nærme sig det guddommelige. En sådan udvikling kan beskrives i en række trin som i Bonaventuras syv trin til Gud, St. Dionysius stadier af bøn, St. Teresas syv stadier af indre liv, Den Højeste Yoga Tantra (anuttaratantrayoga), Patanjalis Yoga sutra og mange, mange andre (se flere eksempler i skemaerne bagerst i Wilber, 1999).

Når vi skal forholde os til, hvordan sådanne trinbeskrivelser fra værenskædetraditionen forholder sig til moderne udviklingspsykologiske beskrivelser af voksenudvikling, viser flere af aqal'ens hovedelementer ret hurtigt deres relevans. De kontemplative traditioner lægger hovedvægten på den indre oplevelse, altså ØV i kvadrant-modellen. Ser vi nærmere på denne kvadrant, viser det sig, at vi kan skelne mellem et *fænomenologisk* og et *strukturalistisk* perspektiv. Det fænomenologiske eller kontemplative perspektiv er ØV betragtet indefra, mens det strukturalistiske perspektiv er et ydre blik på de indre oplevelser, hvor man distanceret og analyserende – typisk ved at betragte mange mennesker over længere tid – leder efter almene strukturer, der kan kaste lys over de umiddelbare oplevelser. Værenskædetraditionen rummer dels forsøg på at opstille strukturelle stadiemodeller (der naturligvis ikke er udarbejdede efter moderne, videnskabelige principper) og dels en meget stor datamængde, som har karakter af umiddelbare, fænomenologiske beskrivelser (se *Exerpt D* på www.wilber.shambhala.com).

Fire former for mystisk oplevelse

Såvel disse strukturelle modeller som de fænomenologiske beskrivelser er i sagens natur prægede af den kulturelle og historiske kontekst, som beskriveren er indlejret i, men ikke desto mindre viser sammenlignende studier overordnede ligheder på tværs af traditioner. Eksempler på sådanne sammenlignende studier af oprindelige, fænomenologiske beskrivelser af ØV finder man hos William James, Evelyn Underhill, Daniel P. Brown, Jack Engler og John Chirban (i Wilber 2005, s. 44). På baggrund af disse og lignende studier samt sin egen omfattende forskning mener Wilber (1999) at kunne konstatere, at beskrivelser af højere bevidsthed og mystiske oplevelser typisk lægger sig i følgende fire kategorier:

- Naturmystik også kaldet *psychic* eller *lower subtle* omfatter bl.a. oplevelser af enhed med naturen, men også typiske paranormale oplevelser.
- Guddomm mystik (*deity mysticism*) eller *higher subtle* er oplevelser af det guddommelige karakteriseret ved lyd og lys.
- Formløs mystik eller *causal*: enhed med det guddommelige, kilden til alt eller tomheden (buddhismens *sunyata*).
- Nondual mystik, der forener de tre foregående i oplevelsen af, at tomhed og form ikke er forskellige (adskiller sig fra naturmystik, hvor tomheden eller formløsheden ikke figurerer).

Man oplever ikke udviklingstrin. Man opdager ikke de stadier, man har været igennem, eller hvilket man befinder sig på, medmindre man tager sine »stadie-briller« på og distanceret, objektiverende, analyserende giver sig til at lede efter stadier. Det, man oplever, er skiftende *tilstande*. Tilstande er typisk til rådighed på mange forskellige *niveauer* og optræder ikke i nogen bestemt rækkefølge. Man kan befinde sig i en tilstand af glæde, en oprevet sindstilstand eller en rus på mange forskellige stadier af udvikling, og vi veksler imellem disse og andre tilstande uden den helt store regelmæssighed i sekvens. Når man tager i betragtning, at de fire typer af mystiske oplevelser er fire typer af tilstande, er det derfor ikke overraskende, at man kan have såkaldte højdepunktsoplevelser (*peak experiences*) af en hvilken som helst af disse typer på praktisk talt et hvilket som helst udviklingstrin. Dette er en af de vigtige forskelle mellem stadier og tilstande. Man kan ikke have en højdepunktsoplevelse af en struktur, fordi strukturer ikke kan springes over. Tilstandsorienterede, fænomenologiske beskrivelser fra de kontemplative traditioner ligner dog ofte strukturelle udviklingsmodeller, fordi man beskriver en vej med henvisning til bestemte stationer, som optræder i en bestemt rækkefølge. Således beskrives Wilbers fire typer af mystiske oplevelser ofte som stationer, der forekommer i den sekvens, som jeg ovenfor præsenterede dem i. Wilber (2005) taler derfor om *tilstandsstadier* til forskel fra strukturstadier. Tilstandsstadierne kan dække over egentlige strukturstadier, men behøver ikke at gøre det. For at kunne afgøre, om der – som de »præmoderne strukturalister« hævder – er tale om egentlige, højere niveauer af voksenudvikling, må man vide lidt om, hvad en sådan udvikling i givet fald vil sige.

En måde hvorpå man kan forstå ovennævnte fire kategorier, synes at være ud fra de tre tilstande, der er forbundet med henholdsvis vågentilstanden, drømmetilstanden og den dybe søvn. Vi drømmer, sover og er vågne uanset udviklingstrin, men især inden for buddhismen og hinduismen taler man om, at den vågne opmærksomhed kan optrænes, så den gennemtrænger drømmetilstanden og selv den dybe, drømmeløse søvn. Man taler om det grove (*gross*), det subtile (*subtle*) og det kausale (*causal*), hvor det grove er den del af virkeligheden, vi oplever, når vi er vågne, den subtile er den verden, der er til rådighed, når man er fuldt bevidst i det, der svarer til

drømmetilstanden, og det kausale er den verden, man oplever, hvis man er vågen gennem det, der svarer til dyb, drømmeløs søvn. »Grov« svarer her til »almindelige« bevidsthedstilstande, mens »subtil« dækker de to første kategorier af mystiske oplevelser og kausal den tredje³. Selvom vågenhedens gennemtrængning af søvnfaserne blot er én blandt mange måder, hvorpå traditionerne beskriver den højere udvikling, er den illustrativ, fordi de kvalitative spring i bevidsthed er umiddelbart forståelige, da der er tale om spring af samme størrelsesorden, som når man vågner op fra en drøm. Derudover har vi i dag en voksende mængde af empirisk forskning fra ØH, der belyser fysiologiske aspekter såsom hjernebølger, der kan korreleres med søvncyklusen og diverse meditative tilstande (ØV).

Lucide drømme

Det fænomen, at man sover og drømmer, men samtidig er bevidst om, at det, man oplever, er en drøm, og at man ligger i sin seng, kaldes *klare* eller *lucide* drømme. Det er ret udbredt at have enkeltstående eller spredte oplevelser af lucide drømme, men det at opnå evnen til at opretholde vågenheden ind i drømmetilstanden, når man selv ønsker det, er særdeles vanskeligt og forekommer ret sjældent. Lucide drømme og teknikker til at opnå og kontrollere en sådan tilstand har været kendte og beskrevet meget længe bl.a. inden for den tibetanske buddhisme (LaBerge, 1985), men Stephen LaBerge var den første til at dokumentere fænomenet videnskabeligt. I forsøg opstillet af LaBerge, og andre uafhængigt af ham, har forsøgspersoner signaleret fra drømmetilstanden – typisk ved at bevæge øjnene efter et helt specielt mønster, som man på forhånd har aftalt. Samtidig har observationer af forsøgspersonernes muskulære afspænding (samt EEG- og EMG-målinger) vist de almindelige indikationer på, at de pågældende personer sov mens de signalerede (Austin, 1998).

Undersøgelser af hjernefrekvenserne hos trænede meditationsudøvere synes at bekræfte, at den subtile tilstand og drømmetilstanden og ligeledes den kausale tilstand og dyb drømmeløs søvn har korrelationer i ØH (med henholdsvis theta- og delta-aktivitet i hjernen som kendetegn).⁴ Det er en ny situation, at vi har adgang til avanceret teknologi (NH), som kan give os detaljeret viden om de energetiske og biokemiske udsving i hjernen. Derudover kan det nævnes, at omgang med lig inden for hinduismen og buddhismen er stærkt tabuiseret, hvilket kan have været medvirkende til, at oplevede, fænomenologiske, indre beskrivelser af den levende krops indre

3 Wilber korrelerer det subtile med tilstanden *savikalpa samadhi* og kausal med *nirvikalpa samadhi* (også kendt som nirvana) i den hinduistiske terminologi (Wilber, 1999). Udtrykket *kausal* (*causal*) refererer givet vis til det faktum, at denne type af oplevelser gennemgående beskrives som enhed med den tidløse kilde til alt, der udfolder sig i tid – det guddommelige ophav eller det formløse udspring til al form.

– chakrasystemet, de såkaldte *nadier* (energibaner) samt de subtile kroppe – har fået så stor betydning i disse traditioner. Selvom et lignende tabu gjorde sig gældende i den kristne middelalder, havde man i Vesten anatomiske beskrivelser af kroppens indre (ØH) som stammede fra antikken⁵. Værenskædetraditionerne – øst og vest – har ensidigt fremstillet materien som det laveste. I aqal-modellens perspektiv ser vi, at materien (og energi) er at finde i de højre kvadranter. Udvikling er en firklange, der involverer alle fire kvadranter; ethvert fænomen har en yderside og en inderside. Men evolutionstanken og dermed den detaljerede udforskning af udviklingen af stadig mere komplekse, materielle strukturer i de højre kvadranter er først noget, der blev kendt i det moderne, og teknologien til at måle på det levende nervesystem er ganske ny. Det er derfor ikke så mærkeligt, at de kontemplative traditioner er mindre præcise, når det gælder udviklingens ydre aspekter. Som Wilber siger det: »Hvis Plotin havde levet i dag, kan vi være rimeligt sikre på, at flere af kapitlerne i *Enneaderne* ville have været helliget hjernens neurofysiologi og dens relation til ånden.« (*Excerpt G*, på www.wilber.shambhala.com – min oversættelse).

Højere bevidsthedsniveauer

Eksemplet med vågenhedens gennemtrængning af henholdsvis drømmetilstanden og den dybe søvn viser, hvordan de fire typer af mystiske oplevelser kan tænkes også at indikere egentlige, højere udviklingsniveauer i strukturel forstand. Hvis en person både er bevidst gennem den almindelige vågentilstand og drømmetilstanden, så har vedkommende en større oplevet verden med et bredere spektrum af muligheder end én, der kun har den almindelige vågentilstand til rådighed for sin bevidsthed. Vi ved ikke, hvem af dem, der er lykkeligst. Der kan være patologier og andre ting inde i billedet, men *alt andet lige* har den, der har opnået stabil kontakt til det såkaldt *subtile* spektrum af virkeligheden, en *dybere* verden, som er mere kompleks, fordi den *både* indeholder den såkaldte *grove* verden og den subtile, og som sådan er der tale om et *højere* udviklingsniveau. Således transcenderer og inkluderer det subtile udviklingsniveau det almindelige »grove« bevidsthedsniveau, mens det kausale udviklingsniveau ligeledes transcenderer og inkluderer det subtile. Hvis niveauerne eksempelvis defineres som stabil adgang til det tilstandsområde, som den tager navn efter, er det umiddelbart forståeligt, at niveauerne – til forskel fra højdepunktsoplevelser – må optræde i en ganske bestemt rækkefølge. Dette er nogenlunde analogt med at lære et nyt sprog: Først kan man ingenting, senere kan man nogle få ord, og på et tidspunkt taler man sproget flydende. Det er svært at forestille sig en anden rækkefølge. Et spørgsmål, der hurtigt melder sig, er, hvilken betydning sådanne højere

4 Se f.eks. samtalen mellem Bill Harris og Ken Wilber på www.integralnaked.org.

5 Se Encyclopedia Britannica, 2004 under *gross anatomy*.

udviklingsniveauer så egentlig har. Hvad vil det sige, og hvilken gavn har man af det? Selv fra klostertraditioner, hvor der arbejdes konsistent og disciplineret over mange år, eller endog hele liv, forlyder det, at det kun er ganske få, der faktisk når disse højere niveauer, hvilket naturligvis vanskeliggør forskning. Derudover forholder det sig sådan med øverste venstre kvadrant, at man i sidste instans kun kan forstå de højere niveauer ved selvsyn – man må selv gå vejen. Dermed er åben forskning i fællestræk i traditionernes vidnesbyrd, som den Wilber har foretaget, dog ikke udelukket. Gennemgående udtrykkes det, at den højere udvikling giver større kontakt til autentisk væren, større evne til at håndtere livets naturlige op- og nedture samt større kapacitet for at føle glæde, medfølelse og taknemlighed.

Traditionerne i modvind

Set fra en videnskabelig synsvinkel belastes de kontemplative traditioners egne vidnesbyrd om de højere niveauer og tilstande dog af, at disse niveauer og tilstande er fortolket i helt andre kulturelle forståelsesrammer. I værenskædetraditionens præmoderne horisont fremstilles det højere som regel ikke som højere i relation til det lavere, men i relation til en absolut, på forhånd givet skabelon. Fra en moderne horisont tager disse absolutte, mytologiske skabeloner sig utroværdige ud, fordi de ganske åbenlyst ikke korresponderer med hinanden på tværs af traditioner. I den kategori af mystiske oplevelser, som kaldes guddomsmystik eller det højere subtile, vil en kristen typisk se Kristus, mens en buddhist vil se Buddha osv. Sådanne mystiske oplevelser eller åbenbaringer fortolkes ofte ind i et mytisk univers af entiteter og andre verdener, hvis ontologiske realitet der ikke sættes spørgsmålstegn ved. De levende traditioner, som er nutidens arvtagere til værenskædetraditionerne, hænger på en massiv ontologisk bagage, som vanskeliggør dialog med mennesker, som tænker ud fra en moderne, videnskabelig horisont.

Pga. disse og lignende problemer i værenskædetraditionen opfattes empirisk forskning (ØH) ofte som modbevis på *al* religion og spiritualitet. Et eksempel var da *Weekendavisen* sidste år (6-13/05 2004) med forsidedeksten: »Gud bor i frontallappen« i en lang artikel af Lone Frank gengav Michael Persingers neurologiske forskning. Persinger mente at have fundet, hvad artiklen kaldte »det spirituelle G-punkt«, et område i højre frontallap, som skulle være aktivt i den mystiske oplevelse, og som, når det blev stimuleret med en bestemt elektrisk impuls, var i stand til at fremkalde mystiske oplevelser hos en del forsøgspersoner. Persingers barske udfald mod »religiøse kredse« stod fremhævet i artiklen: »Den type argumentation, de religiøse kredse benytter, for at Gud findes, svarer til, at jeg siger følgende: Når det regner, skyldes det, at vi bliver tisset på af lyserøde elefanter, som befinder sig i det ydre rum.« At det at forsøge på at bevise (eller modbevise) Guds eksistens fører til absurditeter, har været anerkendt siden Immanuel Kant. (Den indiske filosof Nagarjuna fra andet og tredje århundrede nåede til det

samme resultat ud fra argumenter, der til forveksling ligner Kants antinomier). Empiriske undersøgelser rækker intet ved den konklusion. Almindeligvis vil man jo ikke afvise eksistensen af en skål jordbærgrød, blot fordi man kan måle et udslag i min hjerne, når jeg ser en. At man kan fremkalde en oplevelse ved kunstigt at stimulere hjernen, siger noget om hjernen, men ikke om religion eller jordbærgrød. De nye muligheder for at samkøre forskningsmetoder og dermed få en bredere forståelse af fænomener, der til alle tider har haft særdeles stor betydning for mennesker, får ikke plads i artiklen.

Kortslutningen sker, når man glemmer, hvor mange forskellige ting »religiøse kredse« egentlig kan dække over. Aqal-modellen peger på nødvendigheden af at have alle kvadranter installeret i sin forskningsoptik. Det er særlig information, der udveksles på tværs af forskellige fortolkningsrum (NV) – knyttet til diverse religiøse, spirituelle eller videnskabelige traditioner og skoler – som i denne forbindelse volder problemer. I det følgende afsnit vil jeg derfor se nærmere på mulighederne for at mediere mellem værenskædetraditionernes og mere nutidige forståelseshorisonter.

Den kulturelle kontekst

Hvad vi opfatter som »voksent«, »modent« eller som prisværdigt eller efterstræbelsværdigt at udvikle os hen imod, er i høj grad kulturelt betinget. Wilber har siden *Up from Eden* fra 1981 talt om et gennemsnitligt udviklingsniveau eller et kulturelt tyngdepunkt for udviklingen. Den almindelige udvikling op til 'normaliteten' ift. det kulturelle tyngdepunkt går i en vis forstand »af sig selv«, fordi den stimuleres og understøttes kulturelt og socialt. Den fortsatte udvikling har anderledes vanskelige kår, og går ofte mere eller mindre i stå på et standard voksniveau. Der sker en horisontal udvidelse eller vækst inden for givne niveauer, men meget lidt egentligt nyt ser dagens lys. Når et individ når til et højere niveau, vil han eller hun naturligt forsøge at finde andre at dele sine nye indsigter med, og i den udstrækning flere slutter sig til, vil det fremme den kulturelle udvikling.

Det gennemsnitlige, kulturelle udviklingsniveau fungerer efter denne tankegang som en slags »gulv« eller platform for individuel udvikling mod egentlig højere niveauer, men den er langtfra nogen entydig størrelse. Selv en meget homogen kultur som den danske er ved nærmere eftersyn en ganske sammensat størrelse med mange lag. Dertil kommer, at informationsteknologien og globaliseringstendensen i vores tid bevirker stor fluktuation og forvandling i de kulturelle (NV) landskaber. Ligesom ØV kan NV (og i øvrigt også de andre kvadranter) beskrives fra to overordnede perspektiver, nemlig dels indefra og udefra. For NVs vedkommende vil det sige, at man kan anlægge hhv. et indre blik på »vi'et«, eller det kollektive rum, og et mere distanceret blik på et eller flere »vi'er« eller kulturer med henblik på

at finde alment gældende mønstre. Det første blik anvendes eksempelvis i hermeneutikken eller i deltagerobservation, mens det andet blik kendes fra kulturel antropologi, arkæologi (Foucault), genealogi (Nietzsche, Foucault) og i det hele taget strukturalistiske beskrivelser af kollektivets fælles forståelsesrum. Modsvaret af den teknologiske og produktionsmæssige udvikling (NH), der ifølge den alment accepterede opfattelse har bevæget sig fra samlers/jæger-stadier over havebrug, agerbrug og industri til informationsfundet, er der opstået forskellige verdensbilleder, normer og værdier. Bl.a. Jean Gebser og Jürgen Habermas mener ud fra deres ydre betragtninger af NV, at disse verdensbilleder, normer og værdier ligesom produktionsformerne har undergået en udvikling med visse tværkulturelle grundtræk. Sådanne kulturelle udviklingsmodeller støder på modstand fra den kulturelle relativisme, som er en vigtig ingrediens i postmodernismen. Forsøg på at graduere kulturer efter, om de er mere eller mindre højt udviklede, er ifølge indvendingen dømt til at ende som en vilkårlig fremhævelse af et sæt værdier frem for et andet. Vi er altid selv indlejrede i en kultur. Kan vi så overhovedet forstå andre kulturer for slet ikke at tale om at være neutrale i vores vurdering af dem? I baggrunden spøger kolonitidens eurocentrisme og nazismens grusomheder under anden verdenskrig. Problemet med disse indvendinger er, at de stiller urealistiske krav til sandhed og neutralitet. Implikationen synes at være, at når Sandheden med stor S har vist sig at være en myte, så må alt være relative kulturbetingede perspektiver – der findes ingen sandhed! Aqal'en indtager en mere pragmatisk position og peger på, at selvom vores domme er indlejrede i vores kultur, så kan vi faktisk have mere eller mindre ret i vores bedømmelser af objektive sagsforhold. Vi gør klogt i *også* at prøve at forholde os til både vores egen og andres kultur udefra. Hvis en politisk korrekthed påbyder, at kun forskellene må trækkes frem, så umuliggøres en egentlig mediering mellem kulturer. Forskellene er vigtige, men det er de tværkulturelle fællestræk også, og først hvis vi begynder at se dem, bliver en egentlig integration mulig⁶.

Spiraldynamikken og værdiMEME-begrebet

Med Wilbers billede kan det at lave en strukturel udviklingsmodel sammenlignes med at stå ved bredden af en flod og tælle bølgerne. Stiller man sig et lidt andet sted, får man formentlig et lidt andet resultat. Forskellene skyldes ikke, at det ene perspektiv er forkert. De er blot forskellige perspektiver på den samme flod. Jeg vil her benytte en udviklingsmodel, der beskriver én blandt mange udviklingslinjer, nemlig udviklingen af vores værdier. Teorien, som hedder *Spiral Dynamics* (Herefter SD eller spiraldynamikken),

---

6 En mere udførlig gennemgang af postmodernismen i relation til Aqal'en findes i Wilber 1999, s. 590ff.

introducerer de såkaldte værdiMEMER, der er velegnede til at nuancere det gennemsnitlige, kulturelle udviklingsniveaus betydning for fortolkning af værenskædetraditionens indsigter. MEME i værdiMEME (vMEME) skrives med versaler for at differentiere det fra meme. Begrebet meme bruges oftest om den *enkelte*, kulturelle informationsenhed, såsom en politisk ideologi, en mode, en talemåde, en arkitektonisk stil eller lignende. Begrebet kan ses som et forsøg på at skabe et forskningsprog, der afspejler det faktum, at kulturelle fænomeners (NV) reproduktion og udvikling ikke lader sig reducere til ydre strukturer (NH). I overensstemmelse hermed omtaler Mihaly Csikszentmihalyi memet som »det kulturelle gen«. Et vMEME er et meta-meme eller et organiserende princip for de enkelte memer i det kulturelle landskab (Beck og Cowan, 1996). Sagt på en anden måde er vMEMER de bevidsthedsmæssige horisonter, inden for hvilke vores værdisætning finder sted. Da jeg i denne artikel kun taler om vMEMER, vil jeg for nemheds skyld bruge ordet memer om vMEMER.

Spiraldynamikken er udviklet af Don Beck og Christopher Cowan på baggrund Clare Graves forskning. Den er testet på mere end 50.000 (voksne) mennesker over det meste af verden (Wilber 2000, s. 6). Et væsentligt element i spiraldynamikken er ideen om, at den kollektive udvikling (NV) i et vist omfang er parallel med den individuelle udvikling (ØV). Sådanne paralleller har flere teoretikere peget på, heriblandt Gebser og Habermas (se diskussion samt flere eksempler i Wilber, 1999). Personlig udvikling synes at afspejle væsentlige træk af den kollektive kulturelle udvikling. Graves', Becks og Cowans forskning indikerer, at den enkelte udvikler sig igennem identifikation med memerne i den rækkefølge, de oprindeligt er opstået i, men når de først er udviklede, er de principielt til rådighed, og en person eller en gruppe kan derfor springe imellem memer uden nogen bestemt orden – hvis omstændighederne kræver det. Memerne opstår som respons på skiftende livsomstændigheder. Et bestemt meme er derfor ikke i grundlæggende forstand bedre end et andet. Hvilket et, der passer bedst, afhænger af omstændighederne. Det enkelte meme ser dog ud til at opstå i forlængelse af det foregående meme, som reaktion på det foregående memes begrænsninger og skyggesider. Den sekvens, som memerne er opstået i, afspejler derfor stigende kompleksitet.

VærdiMEMERnes farvekode

Memerne – der altså organiserer vore kulturelle landskaber – er tværkulturelle. Spiraldynamikken er ikke udviklet bag skrivebordet, men i praktisk konflikthåndtering over hele verden, ikke mindst i Sydafrika i forbindelse med afviklingen af apartheid. De otte-ni memer, som man opererer med, er blevet tildelt hver sin farve. Det kan virke forvirrende, første gang man støder på det, men med undtagelse af konflikter, hvor meme-farverne tilfældigvis rammer stærkt ladede symboler i konflikten (som f.eks. grøn og

orange i Nordirland), er farverne neutrale. Stikordsagtige benævnelser som »det instinktive/overlevelsesorienterede meme«, »det magisk/animistiske meme«, »det impulsive/egocentriske meme« osv. er uhåndterlige og kan vække uhensigtsmæssige konnotationer i det praktiske arbejde med gruppedynamik. Graves brugte bogstaver, og andre har simpelthen brugt numre (Beck og Cowan, 1996, s. 67). Beck og Cowan finder dog, at brug af numre kan give et forkert indtryk af, at memer med højere numre er bedre end dem med lavere numre. Figur 2 på næste side er en oversigt over memerne og nogle enkelte stikord til hvert meme. Farverne har været anvendt siden midten af 70'erne og er i udgangspunktet mere eller mindre tilfældigt valgte⁷.

Jeg vil i det følgende koncentrere min gennemgang om de memer, der i dag fylder mest i landskabet, nemlig blå, orange og grøn. Efter Becks og Cowans skøn udgør disse memer henholdsvis 40, 30 og 10 procent af jordens befolkning (forstået som den andel af befolkningen, der identificerer sig værdimæssigt med den pågældende struktur). Tilsvarende skønnes de tre memer at besidde henholdsvis 30, 50 og 15 procent af magten. Forud for disse tre memer kommer først *beige*, eller det instinktive/overlevelsesorienterede meme, *lilla*, eller det magisk/animistiske meme, og *rød*, eller det impulsive/egocentriske meme. Disse memer er absolut ikke uvigtige, men de efterfølgende tre memer – blå, orange og grøn – har særlig interesse i den sammenhæng, der her har vores opmærksomhed, fordi det blå dominerede, da værenskædetraditionen var på sit højeste, mens orange og grøn er knyttet til henholdsvis de moderne og postmoderne åndsstrømninger, der på forskellig vis afviser værenskædetraditionen.

---

7 Ophavsmændene tilbyder følgende associationer som støtte for hukommelsen: Beige – savannens græs. Lilla – royal farve anvendt af stammehøvdinge og monarker. Rød – varmblodede emotioner og »flammende« blik. Blå – himlen. Orange – den energirige udstråling af smeltet stål i den industrielle smelteovn. Grøn – grøn politik, skove og bevidsthed om økologi. Gul – solenergi og alternative teknologier. Turkis – oceanerne og jorden set fra rummet. (Beck og Cowan, 1996, s. 67).

VærdiMEME	Tænkning	Struktur	Proces
BEIGE: instinktivt/overlevelsorienteret . Opstod for ca. 100.000 år siden. Optaget af basal behovstilfredsstillelse. Lever »fra hånden til i munden«.	Automatisk	Løse skarer	Overlevelsorienteret
LILLA: magisk/animistisk . Opstod for omkring 50.000 år siden. Søger tryghed i stammen og opretholder alliance med høvding, ældste, forfædre og klan.	Animistisk	Stammer	Cyklisk
RØD: impulsivt/egocentrisk . Opstod for omkring 10.000 år siden. Følger egne lyster og bryder fri af autoritet. Forventer opmærksomhed, tager initiativ og kræver respekt. Kan opleve skam, men ikke skyld.	Egocentrisk	Imperier	Udnyttende
BLÅ: ansvarsfuldt/autoritært . Opstod for omkring 5000 år siden. Tilværelsen har retning, mening og mål og styres af evige og absolutte principper. De retfærdige vil blive belønnet. Enhver har sin plads. Impulsivitet kontrolleres vha. skyld.	Absolutistisk	Pyramidisk	Autoritær
ORANGE: strategisk/præstationsorienteret . Opstod for ca. 300 år siden. Spiller for at vinde. Tror på fremskridt. Konkurrence og teknologi gavner samfundet. Søger det gode liv ved at skabe materiel overflod. Værdsætter selvstændighed og risikovilje.	Multiplistik	Delegativ	Strategisk
GRØN: samværs-/lighedsorienteret . Opstod for ca. 150 år siden. Følelser, sensitivitet og omsorg overgår kold rationalitet. Menneskeheden er en stor familie, som må frigøres fra grådighed, dogmatik og opsplnitning. Omfordeler ressourcer for at skabe lighed.	Relativistisk	Flad, lighedsbaseret	Konsensusorienteret
GUL: integralt . Opstod for ca. 50 år siden. Kaos og forandring er naturlige. Flexibilitet, spontanitet og funktionalitet værdsættes. Eksistensens skønhed er vigtigere end ejendom. Forskelligheder kan integreres i et ikke-homogeniserende <i>flow</i> .	Systemisk	Interaktiv	Integrerende
TURKIS: holistisk . Opstod for ca. 30 år siden. Verden er en dynamisk organisme. Den enkelte er både adskilt og en del af en sammenføende helhed – en strøm af liv, information og energi. Tænker intuitivt, handler kooperativt og har sans for synergi.	Holistisk	Global	Flydende, helhedsorienteret

Figur 2. VærdiMEMERNE, deres omtrentlige oprindelsestidspunkt og nogle karakteristiske træk. (Baseret på Beck & Cowan 1996).

Blå

Det blå meme er det ansvarsfulde eller autoritære meme. Røds impulsstyrede egenrådighed – der i dag f.eks. kendes fra bandemiljøer og lovprises i en del rap-tekster – er i længden for farlig, selv for de stærkeste. Blå tilbyder den enkelte stabilitet og tilhørsforhold som medlem af en større »orden«. Dette meme opstod med agerbrugsbaserede storriger som det gamle Ægypten og var toneangivende op gennem middelalderen, frem til industrialiseringen, hvor det orange meme slog bredt igennem. Det er karakteriseret ved absolutte, uanfægtelige værdier og statiske, stærkt autoritære, hierarkiske strukturer. Med Moseloven, det hinduistiske kastesystem, der tilskrives Manu, samt Kungfutses regler for den rette ledelse og livsførelse, satte blå sig bredt igennem. Samvittighed og skyld opstår med blå og har en stor betydning i dette meme. Disciplineret arbejde og rigtig optræden på et givet tidspunkt belønnes senere (evt. i det hinsides). Som nævnt vurderes det, at blå er det mest udbredte meme, globalt set. Det er i dag ofte forbundet med traditionalisme og politisk konservatisme. Blå er etnocentrisk, så modstridende blå systemer/ordner/religioner vil ofte være i strid med hinanden.

Orange

Det orange, strategiske eller præstationsorienterede meme er knyttet til industrialiseringen og moderniteten. Det fornuftige individs egen dømmekraft bliver en ny autoritet, og absolutte uanfægtelige normer forkastes. Her ses forandring og fremskridt som en iboende kraft i verden. Målet er det gode liv i materiel forstand, og midlet er indgående kendskab til naturens sammenhænge og manipulation med de forhåndenværende ressourcer. Det risikovillige og selvberørende individ fortjener succes, og konkurrence er i samfundets interesse. Der arbejdes ved hjælp af specialisering og uddelegering, og hierarkier er baseret på kompetence og ekspertviden. Demokrati og menneskerettigheder samt den videnskabelige metode er udsprunget af den orange respekt for det rationelle individ.

Grøn

Ifølge SD har det næste meme, *det grønne* samværs- og lighedsorienterede meme, vundet indpas og udbredelse i løbet af de seneste ca. 150 år, og det har haft en markant indflydelse i Vesten siden 60'erne. Her lægges vægt på fællesskab, sensitivitet og på udligning af uligheder via omfordeling af ressourcer. Flade strukturer dominerer, man træffer helst beslutninger via konsensus, og der er gennemgående stor mistillid til hierarkier. Pluralistisk relativisme hører hjemme i grøn, der har en stor forkærlighed for mangfoldighed og forskellighed. Herhjemme kendes grøn bl.a. fra kulturradikalismen, og den skandinaviske velfærdsmodel er baseret på 'grønne' værdier.

Samtlige memer er fortsat operative; alle mennesker starter deres liv med beige, men blå, orange og grøn dominerer landskabet såvel globalt som her i landet. Som det fremgår af figur 2, identificerer spiraldynamikken yderligere to memer, der er fremkommet efter grøn og endnu er i deres vorden. Disse memer følger tendensen til, at nye memer kommer til i et nærmest eksponentielt stigende tempo. Mens det magisk-animistiske meme dominerede i omtrent 40.000 år, og det egoistiske, magtstyrede røde meme først fik konkurrence af blå efter yderligere ca. 5000 år, kom grøn på banen få århundreder efter, orange var blevet udbredt. I '96 anslog Beck og Cowan, at mindre end to procent af jordens befolkning, med ca. seks procent af magten, var nået videre end grøn i deres udvikling. Eftersom grøn er vel-etableret i Skandinavien og har været det i nogle årtier (hvilket velfærdssystemet viser), er det rimeligt at forvente, at fremvæksten af de nye memer er væsentligt mere fremskreden herhjemme end det gennemsnitligt er tilfældet for kloden som helhed. Alene af den grund er udviklingen videre fra grøn af særlig interesse her. Derudover har skiftet fra grøn til de følgende memer, som vi skal se, en særlig betydning i spiraldynamikken.

Det integrale niveau

Før jeg beskriver disse memer, vil jeg minde om, at SD beskriver én af mange relativt uafhængige udviklingslinjer. Når udviklingsniveauer skal sammenlignes på tværs af udviklingslinjer, har kognitiv udvikling en særlig betydning. Wilber peger på, at andre udviklingslinjer er afhængige af den kognitive udvikling. Kognitiv udvikling er en forudsætning, men ikke en garanti for andre udviklingslinjer, hvilket Wilber illustrerer ved at betragte udviklingslinjer som svar på forskellige »spørgsmål, som livet stiller én«. Kognitiv udvikling (Piaget) kan opfattes som svar på spørgsmålet: »Hvad er jeg bevidst om?« Behov (Maslow) er svar på spørgsmålet: »Af alt det, jeg er bevidst om, hvad har jeg brug for?« Tilsvarende for selvets udvikling (Loevinger): »Af alt, hvad jeg er bevidst om, hvad kalder jeg mig selv?« osv. med »Hvad bør jeg gøre?« i relation til moral (Kohlberg), og »Hvad lægger jeg vægt på?« i relation til værdier (Graves samt Beck & Cowan), (Wilber, 2004 s. 27). Den kognitive udviklingslinje er på denne måde *Markør* for generelle udviklingsniveauer (Ibid.).

Da udviklingslinjer er relativt uafhængige, kan en person, der er på Piagets formaloperationelle niveau i sin kognitive udviklingslinje, være på alt fra lilla til orange i sin værdimæssige udvikling. Wilber mener ikke, at kognitiv udvikling er fuldbragt på Piagets formaloperationelle niveau. Heri finder han støtte hos række andre forskere (Wilber, 1999, s. 631-632). Wilbers egen term for den efterfølgende struktur er *visionslogik*, men han benytter også ofte Jean Gebsters *integral aperspektivisk (integral aperspectival)*. Med henvisning til Susanne Cook-Greuter beskriver Wilber (1999) præope-

rational kognition som et førstepersonsperspektiv (egocentrisk), konkret-operationel kognition tilføjer andenpersonsperspektiver (sociocentrisk), og det formaloperationelle inkluderer tredjepersonsperspektiver, hvilket, som Wilber skriver, tillader selv et »to »norm the norms« of a culture«. Gebbers *rational perspektiviske* niveau, der svarer til det formaloperationelle, kan ganske vist tage flere perspektiver, men er stadig lejret i et bestemt perspektiv. Integral aperspektivisk er derimod en kapacitet til frit at holde flere perspektiver uden at privilegere et af dem. Wilber benytter til tider Aurobindos beskrivelse af det, der svarer til visionslogikken; Aurobindos højere sind »can freely express itself in single ideas, but its most characteristic movement is a mass ideation, a system or totality of truth-seeing at a single view; the relations of idea with idea, of truth with truth, self-seen in the integral whole.« (Wilber, 1995, s. 185). Det, som Hegel til forskel fra forstand kaldte fornøft, var evnen til at forene modsætninger og se det identiske i det forskellige, hvilket ligeledes rammer dette niveau.

Visionslogikken og SECOND TIER

Den struktur, som SD kalder det grønne eller relativistiske meme, trækker allerede i sin evne til at give plads til perspektiver, der tilsyneladende er modstridende, på det, som Wilber kalder tidlig visionslogik. Springet videre til de næste værdistrukturer så Graves som en afgørende kvalitativ forandring i udviklingen. Denne opfattelse går igen i SD, hvor de første seks memer, til og med grøn, samlet kaldes *subsistens-memer* (eller *First Tier*), mens de efterfølgende kaldes *værens-memer* (eller *Second Tier*). Det er med de første værens-memer, gul (eller integrativ) og turkis (eller holistisk), at visionslogikken for alvor udfoldes. Disse memer beskriver således det værdimæssige aspekt af det generelle niveau, som Wilber kalder *det integrale niveau*. Det afgørende nye er ifølge Graves, Beck og Cowan, at *Second Tier*-memerne er i stand til at erkende og værdsætte eksistensen og nødvendigheden af de andre memer. Såvel røds impulsivitet som oranges individualisme er en torn i øjet på blås sans for orden, orange ser ned på blås orden og finder grøn for blød. Selvom grøn vil give plads til alle, finder den ingen plads til oranges målrettedhed og blås hierarkier. De seks *First Tier*-memer er på forskellig vis plaget af frygt: beige for ikke at få sine basale behov opfyldt, lilla for ondsindede ånder, rød for rivalers brutalitet, blå for at gøre noget forkert, orange for, at grådigheden skal få overhånd og føre til fallit, og grøn for ikke at blive »mødt« af de andre. Frygten viger markant ved overgangen til *Second Tier*, hvilket frisætter ressourcer og giver plads til den karakteristiske nye evne til at forstå de foregående memer.

Gul og turkis

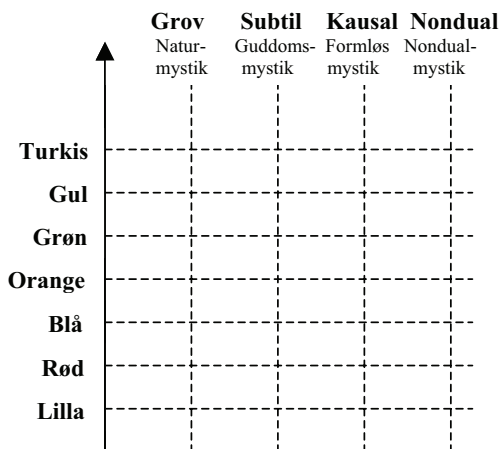
Gul – det første *Second Tier*-meme – forener vertikal og horisontal tænkning. Der er plads til både hierarkier og netværk, og derfor kan gul påskønne og kombinere hvert af memernes positive bidrag, alt efter hvad situationen kræver. Som de tidligere memers er gul opstået som respons på nye livsvilkår. I informationsalderen er vi i ekstrem grad stillet over for konsekvenserne af memernes kamp. Blå absolutistiske paradigmer, ideologier og religioner kæmper indbyrdes og mod oranges modernisering og liberalisering. Orange teknologi og kapitalisme har ikke blot skabt materiel rigdom, men også ulighed og miljøproblemer, der bliver stadigt sværere at ignorere. Grøns forsøg på at løse globale kriser udelukkende ved at tænke i materiel omfordeling løber panden mod adskillige mure. Gul opstår ud af grøn som en evne til at surfe på kompleksitet og kaos i en tid, hvor vejret på den anden side af kloben kan have øjeblikkelig indflydelse på benzinprisen. En ny dybde åbner sig med gul, idet den indre dimension, i hvilken memernes skiftende udsyn udfolder sig, bliver bevidst. Gul har bevægelighed i denne dybde dimension og kan møde de enkelte memers på deres egne præmisser og samtidig bruge sin indsigt i memernes begrænsninger til at skabe nye veje.

Memernes udvikling synes at svinge mellem fokus på individet og fokus på fællesskabet. De varme farver repræsenterer memers, hvor individets udtryk er i højsædet: beige, hvor de basale overlevelsesinstinkter råder, rød med det impulsstyrede, magtfulde individ, oranges kreative, konkurrencedygtige individ og guls frit bevægelige kaossurfer, der kan få fastlåste systemer til at flyde. I memerne med kolde farver ligger vægten på fællesskabet frem for individet: lilla søger »stammens« tryghed, i blå har den enkelte sin plads i en pyramidisk fællesskabsstruktur under en højere autoritet, grøn lægger vægt på den emotionelle kontakt i det rummende fællesskab. I turkis svinger pendulet fra det gule individ, der navigerer i en verden af kaotisk forandring, til skabelse af og omsorg for et fællesskab i en verden, der er gennemsyret af dynamisk helhed og balance. Turkis kaldes også det holistiske meme, og da holisme til tider har været et modeord for grøn, er det på sin plads at fremhæve betydningen af Wilbers skelnen mellem den subtilreduktionistiske holisme, der fokuserer ensidigt på helhed i (nederste) højre kvadrant(er) (systemteori, kaos og kompleksitetsteori o.l.), og så den integrale holisme, der tager den følte, oplevede og fortolkede verden i begge de venstre kvadranter på alle niveauer med i sine betragtninger. *Turkis* (integral holisme) ser ikke blot den komplekse verden, men også de forskellige måder at opleve den på. Begge typer af holisme trækker på visionslogikken, men visionslogikkens potentiale for at integrere de tre store – det gode, det sande og det skønne – udnyttes først i gul og turkis. Hvor det gule eller integrale meme sommetider omtales som venstre hjernehalvdel plus følelse, er turkis tilsvarende højre hjernehalvdel plus data. Turkis har en velintegreret balance mellem forståelse af komplekse sammenhænge og den tilsvarende følelse af

alle lag (memer) i en situation – svarende til en god intuition og evne til at opfatte og understøtte synergi.

Sammenkøring af værenskædetraditionen og spiraldynamikken

Den moderne forståelse af evolutionen figurerer af gode grunde ikke i de traditionelle former af værenskædetraditionen. De er typisk udfoldede inden for en ret statisk samfundsstruktur, og en egentlig forståelse af kulturel udvikling er fraværende. Aqal-modellen tillader os imidlertid at kombinere værenskædetraditionens beskrivelser af højere stadier med nyere forskning i kulturel udvikling (NV), som spiraldynamikken er et eksempel på. Som jeg har været inde på, kan mystiske oplevelser eller såkaldte højdepunktsoplevelser (*peak experiences*) forekomme på et hvilket som helst struktur-stadie. Dette er vist i fig. 3, hvor spiraldynamikkens stadier er brugt som eksempel. Figuren er en variation af det såkaldte *Wilber-Combs-gitter* (Wilber 2005, s. 52). Ideen bag opstillingen er, at de samme tilstande fortolkes forskelligt alt efter det udviklingsmæssige tyngdepunkt hos den, der har oplevelsen. I det subtile tilstandsområde, også kaldet guddommymystik, er det typiske træk således oplevelsen af mødet med det guddommelige. En buddhist ser typisk Buddha, en kristen Jesus, en Hindu ser Ganesh eller en anden hinduistisk guddom og så videre. Dette bekræftes i øvrigt i den tidligere omtalte artikel om Persingers såkaldte gudsmaskine, hvori det fortælles, at når hjernen stimuleres med en bestemt elektrisk impuls »oplever kristne Gud, muslimer Allah og ateister en tilstedeværelse af en overmenneskelig »kraft««. Således vil en person med udviklingsmæssigt tyngdepunkt i lilla typisk fortolke en mystisk oplevelse på det subtile niveau som en ånd med magiske kræfter til at beskytte den pågældende eller klanen. Rød vil tilsvarende opleve en kraftfuld guddom, der kan hjælpe den pågældende til at tage, hvad han vil have. Blå oplever den Gud, hvis budskab er lov, der skal følges til punkt og prikke ellers... Orange kunne opleve en overmenneskelig kraft eller en deistisk al-kærlig Gud, da dette er det første verdenscentriske stadie. Grøn vil typisk fortolke oplevelsen ind i en new age eller postmodernistisk forståelsesramme, mens integrale *Second-Tier*-memer vil fortolke den i sammenhæng med andre forståelser af det guddommelige.

Figur 3. Wilber-Combs-gitteret. De otteogtyve skæringspunkter viser lige så mange typer af mystiske oplevelser. (Grov står for oplevelsen af enhed med den sansede verden, også kaldet det lavere subtile).

Det orange trykkogerlåg

Selvom de tre tilstandsområder i princippet er til rådighed fra alle niveauer, er det tydeligt, at bestemte memorer historisk har lagt forskellig vægt på tilstandsområderne. Intet tyder på, at det på noget tidspunkt har været almindeligt at have mystiske oplevelser for slet ikke at sige fri adgang til bevidst at gå ind i subtile, kausale eller nonduale tilstande. Det har dog ofte været forbundet med høj social status, som det er tilfældet med shamanen i lilla og røde kulturer og helgener og vise mænd og kvinder i blå kulturer. Pga. den subtile reduktionisme, der prægede den brede fremvækst af det orange meme i det moderne, fik tilstandsområderne imidlertid efterhånden en meget ringe plads i det moderne verdensbillede. Spirituelle oplevelser (egne og andres) har imidlertid en meget stor betydning for mange mennesker, og derfor peger Wilber på, at det orange tabu på det subjektive rum og dets fulde spektrum af tilstande er et alvorligt problem for udvikling fra blå og videre gennem orange. Set med globale briller er overgangen fra blå til orange ret væsentlig, fordi demokratiets (for ikke at tale om globalsamfundets) vigtigste ressource er folk, der er nået forbi etnocentrisk blå til orange eller højere. Wilber taler om et orange »stålloft« eller »trykkogerlåg«, som han opfatter som »måske det største enkeltproblem verden i dag står overfor i de indre kvadranter.« (Wilber, 2004 s. 94).

Wilber nævner terrorismen som en af de måder, dette problem kommer til udtryk på. Fra hvilken kant, terrorismen end viser sig, hævder han, at der er tale om en kombination af et emotionelt *drive* svarende til rød (ego-centrisk) og et trossystem svarende til blå (absolutistisk). Motivationen er

gennemgående, at den moderne verden ikke menes at give plads til det, det pågældende trossystem holder helligt. En person, der kommer fra et blå trossystem og begynder at stille spørgsmål til de mytologiske elementer i sin tro, må ofte fuldstændigt forkaste – eller hemmeligholde – sin tro for at blive optaget i det orange (moderne) selskab. Alternativt kan hun vælge at blive i et blå miljø, der »klemmer« mere og mere. Problemet er måske mere udtalt i USA, hvor blå religiøsitet er langt mere udbredt end herhjemme⁸, samtidig med at de fleste højere læreanstalter domineres af orange og grøn. Globalt set er enhver blokering i den overordnede »udviklingsspiral« et alvorligt problem. Spiraldynamikken viser med al tydelighed, at voksenudvikling spiller en helt afgørende rolle i de problemer, der optager globalsamfundet, såsom etniske uroligheder, miljøtrusler, sult og totalitære diktaturer. De materielle og sociale (NH) løsninger på sådanne problemer er afhængige af tilstedeværelsen af det fornødne udsyn – dvs. det fornødne udviklingsniveau; og memerne kan ikke springes over. Med ideen om det orange trykkogerlåg diagnosticerer Wilber en vigtig ubalance i den måde, orange historisk har udfoldet sig på. En mere flydende udvikling fra blå til orange og videre kræver større åbenhed over for – og kendskab til – mystiske eller spirituelle erfaringer, som de tager sig ud fra orange og højere memmer. Dette vil gøre det muligt for folk at transformere deres forståelse af tilværelsens spirituelle dimensioner i overensstemmelse med deres overordnede udviklingsniveau i stedet for helt at måtte opgive den.

Der findes moderne og postmoderne måder at forholde sig åbent til sin oplevede verden og dens grænser på. Wilber nævner Fowlers seks stadier af religiøs overbevisning (*stages of faith*, Fowler, 1981) som en udviklingslinje. Fowler beskriver, hvordan mennesker rent faktisk bærer sig ad med at tro – også op gennem det, der svarer til orange og grøn. (Hans model slutter omtrent ved Wilbers integrale niveau – spiraldynamikkens gul og turkis – hvis trosform han kalder *universalising*.) Ser man på den moderne naturvidenskabs fædre, var de typisk deister, ikke ateister. James' såkaldte radikale empirisme var en fænomenologi, der direkte udsprang af det orange ønske om at undersøge tingene og træffe sine egne konklusioner. James er således et eksempel på, at orange foretagsomhed og videbegær også rettedes mod subjektiviteten. Af historiske grunde fik sådanne foretagender dog ikke den fornødne opmærksomhed.

---

8 Ifølge en amerikansk Gallup fra 2001 med mere end 1000 adspurgte, refereret i *National Geographic* sidste år (nr. 113. nov.-dec. '04), tror 45 %, at »Gud skabte mennesket i dets nuværende form på et tidspunkt inden for de seneste godt 10.000 år«.

Tilstandstræning som udviklingsvej

Viden om udviklingsniveauer stimulerer ikke i sig selv udvikling. Skal udviklingsmodeller anvendes i den egentlige facilitering af udvikling, må den fænomenologiske »finmekanik« vedrørende tilstandsændringer inddrages. Meditation, kontemplativ bøn og shamanistisk trance kan opfattes som eksempler på tilstandsændrende teknikker. Ved hjælp af sådanne teknikker kan udøveren lære bevidst at gå ind i tilstande, der ligner de spontane højdepunktsoplevelser. Man starter med at være i almindeligt tilgængelige tilstande og lærer gradvist at navigere i tilstande, der ligger længere og længere fra den »normale«, som kaldes grov, fordi den generelle retning i en sådan træning går mod mere og mere »forfinede« eller subtile tilstande⁹.

Tre kognitive udviklingslinjer

Tilstandstræning vedrører antageligvis en række forskellige udviklingslinjer. Det er i den sammenhæng særligt interessant, at Wilber (1999) foreslår, at man opererer med tre typer af kognition – én for hvert af de tre tilstandsområder: det grove, det subtile og det kausale. Disse former for kognition kan således beskrives som tre udviklingslinjer. Grov kognition er kendetegnet ved, at man har sanseverdenen som objekt. Sideløbende med udviklingen af den grove kognition udvikles den *subtile kognition*, der har sit objekt i den subtile indre verden af tanker, billeder, visioner og drømme. Wilber nævner bl.a. fantasi, dagdrømme, kreative visioner, hypnogogiske tilstande, æteriske tilstande, visionære åbenbaringer, hypnotiske tilstande og en mangfoldighed af meditative tilstande med form (savikalpa samadhi) som typer af subtil kognition. Kausal kognition betegner opmærksomhedens rod – selve vidnekapaciteten.

Beskrivet på den måde, opfattes tilstandsområderne noget bredere end det, der omfattes af mystiske oplevelser. Inddelingen svarer ganske godt til den, der igennem de sidste ca. to årtier har været anvendt i det såkaldte *Process Work* (f.eks. Mindell, 2001 og 2004). *Process Work* er en fænomenologisk tilgang til både individuel og kollektiv menneskelig forandring. Her taler man om konsensusplanet, drømmeplanet og essensplanet (eller *the Dreaming*) svarende til grov, subtil og kausal. Systemet har en bred vifte af anvendelser, fra konfliktløsning over terapi til arbejde med kropssymptomer, afhængighedsproblematikker, selvudvikling m.m. Det gennemgående træk er, at man bevæger sig gennem tilstandsområderne og derigennem ser en given problemstilling eller situation med nye øjne. Ikke mindst Arnold Mindells anvendelse af tilstandsområderne i gruppesammenhænge (NV)

---

9 Tilstandstræningen er som regel ikke en »jagt« på stadig mere subtile tilstande, men en træning i ikke at identificere sig med tilstandene. Herved øges det vågne sinds evne til bevidst kontakt til stadig mere subtile tilstande.

er oplysende og kan være med til at give en bredere forståelse af de tre kognitionsformer. Mindell (2004) beskriver det kausale tilstandsområde i en given konfliktsituation som *common ground* – gruppens *fælles grund*. På tværs af – eller snarere *under* – gruppens mangfoldige individuelle stemmer og stærkt antagonistiske poler findes et sådant fælles ståsted. Det fælles ståsted er en mulighed, der udspringer af et synspunkt, der afdækker noget essentielt i gruppens proces – noget, som begge parter af konflikten viser sig hele tiden at have udtrykt forskellige aspekter af. Den trænedede konfliktløser udvikler en fornemmelse for dette kausale niveau (essensplanet eller *the Dreaming*) – den fælles grund – og opfanger, ved at aflæse stemningsskift, når det viser sig i glimt. Oftest må der dog arbejdes en del med at udfolde de mange forestillinger, forventninger, ønsker, tidligere oplevelser og andet, der konfigurer gruppens subtile tilstandsområde (drømmeplanet). Mens arbejdet med essensplanet først og fremmest kræver evnen til at se gruppen og dens parter klarere, end de selv gør, og især at få øje på det fælles bag de mangfoldige udtryk, så kræver arbejdet med det subtile i langt højere grad evnen til at følge dynamiske processer, der er aktive, men ubevidste i gruppen, og kreativt bringe dem til større udfoldelse og mere autentiske udtryk. Wilbers skelnen mellem kausal og subtil kognition passer ind her. Et andet eksempel på en nyere tilgang, som anvender en tilsvarende fænomenologisk tredeling er *Precensing*, der er udviklet af blandt andre Otto Scharmer og Peter Senge (www.integralnaked.org). Disse nyere anvendelser af de tre klassiske tilstandsområder er forankrede i en oplevelsesnær optik og rummer derfor ingen beskrivelser af egentlige udviklingsniveauer.

Tilstandspåvirkning fra ØH

Tilstandsområderne har som nævnt korrelationer til hjernetilstande i ØH. Som eksemplet med Pirsingers »gudsmaskine« viser, kan diverse tilstande i ØV fremkaldes ved påvirkning i ØH. Neurofarmakologien er et eksempel på dette, og i de senere år er man begyndt at udvikle teknologier, der specifikt sigter mod at inducere tilstande af dyb afslapning og deciderede meditative tilstande, som man almindeligvis kun oplever efter langvarig træning med meditation eller tilsvarende teknikker. Eksempler på sådanne teknologier er såkaldte brain- eller mindmachines (se f.eks. www.brainvibe.dk), der bruger lyspåvirkning fra blinkende lysdioder kombineret med lyd, og den såkaldte *hemisync* (*hemisphere synchronisation*), der er en lyd-baseret teknologi udviklet af Bill Harris (se f.eks. www.integralnaked.org) og andre på Centerpoint Research Institute i USA. Selvom der fra forskellige kanter er foretaget en del forskning i forholdet mellem tilstande og hjernebølger, er der ikke forsket meget i, hvordan disse tilstandsændrende teknikker og teknologier påvirker persons overordnede udvikling. Hvilken langtidseffekt har sådanne teknikker, målt inden for diverse udviklingslinjer? Dels er sådanne undersøgelser krævende, fordi man skal undersøge en udvikling over

længere tid, og dels er der, som Wilber er inde på, i den nutidige levende tradition mest fokus på fænomenologiske beskrivelser af ØH.

Højere udviklingsniveauer

De spirituelle traditioner indikerer dog ret stærkt, at de klassiske tilstandsændrende teknikker stimulerer udvikling til højere niveauer. Wilber mener endvidere i værenskædetraditionen at finde et solidt grundlag for at hævde, at der findes udviklingsstrukturer, der går højere end visionslogikken, og at det er muligt at nå disse niveauer ved hjælp af de klassiske teknikker. Han fremhæver mystikere som Plotin, Nargarjuna og Shankara, men nævner en lang række af andre kortlæggere af de indre landskaber og niveauer – hvoraf mange er oplistet i slutningen af *Integral Psychology* (Wilber 1999). Et ofte benyttet eksempel er Aurobindo (1872-1950), der hinsides det, han kaldte *higher mind* (der svarer til visionslogikken), beskriver fire højere strukturer kaldet *illuminated mind*, *intuitive mind*, *overmind* og *supermind*. Selv benytter Wilber termerne *psychic*, *subtle*, *causal* og *nondual* om disse strukturer. Sammenfaldet i terminologi mellem disse stadier og tilstandsområderne kan være forvirrende, men afspejler, at Wilber – på baggrund af både nutidige og klassiske traditioner – opfatter disse niveauer som stabile kapaciteter til at erkende og fungere i de korresponderende tilstandsområder.

I forlængelse af ideen om at betragte grov, subtil og kausal kognition som tre relativt uafhængige udviklingslinjer foreslår Wilber, at der er en type af selv knyttet til hver af disse linjer. Han kalder det selv, der støtter sig til den grove, sansebaserede kognition, for *egoet*, det selv, der afhænger af den subtile kognition, for *sjælen*, og den kausale kognitions selv kalder han det transpersonlige vidne eller blot *Selvet*. På den måde kan mennesket siges at have både et ego, en sjæl og et Selv, bl.a. fordi alle går gennem de tre tilstandsområder i deres søvncyklus. Samtidig topper egoets betydning omkring det formaloperationelle niveau. Efterhånden som den subtile kognition vinder terræn i den postformale udvikling, får sjælen større andel i personens selvidentitet, og på det subtile niveau (*subtle*) er den dominerende. Tilsvarende sker med Selvet på det kausale udviklingsstrin (*causal*).

Integral postmetafysik

I sin indoptagelse af moderne og postmoderne kerneindsigter hviler aqal'en på et postmetafysisk grundlag, hvilket først og fremmest betyder, at den ikke er baseret på ontologiske antagelser om forud givne metafysiske realiteter (se Exerpts på wilber.shambhala.com samt Habermas, 1992). Der er dermed skabt grundlag for, at vi kan begynde at uddrage de essentielle indsigter og erfaringer fra værenskædetraditionen. Enkelte individer har til alle tider nået udviklingsniveauer, der lå langt over gennemsnittet, men de har været nødsaget til at udtrykke deres indsigter på den almene udviklings præmisser

– dvs. gennem det højeste meme, der til enhver tid var til rådighed. Ved at integrere værenskædetraditionens viden om de højere tilstande og niveauer giver vi ikke alene sjælen tilbage til den af-fortryllede modernitet, vi kan muligvis også være med til at hele de sår i den fortidige, kollektive udvikling, der den dag i dag skaber konflikt og fragmentering. En bemærkelsesværdig konsekvens af Wilbers integrale tilgang er, at det bliver klart, at det at godtage, at den præmoderne værenskædetradition rummer substantielle indsigter, ikke er ensbetydende med, at vi må betvivle modernitetens reelle fremskridt – fremskridt som demokrati, menneskerettigheder, ligestilling og videnskabelighed. En fremtidig pædagogik for udvikling på de højere niveauer kan med fordel basere sig på værenskædetraditionens erfaringer. Det vil dog næppe være nok, heller ikke i dag.

REFERENCER:

- Austin, J. (1998): *Zen and the Brain – towards an understanding of meditation and consciousness*. The MIT press. Cambridge, Massachusetts.
- Beck, D. & Cowan, C. (1996): *Spiral Dynamics. Mastering Values, Leadership, and Change*. Blackwell Business.
- Fowler, J. (2000): *Becoming adult, becoming Christian: adult development and Christian faith*. Jossey-Bass Publishers.
- Fowler, J. (1995): *Stages of faith: the psychology of human development and the quest for meaning*. Harper, San Francisco.
- Habermas, J. (1992): *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*. Polity Press. UK.
- LaBerge, S. (1985): *Lucid Dreaming*. Los Angeles: Tarcher.
- Lovejoy, A. (1933): *The Great Chain of Being – A Study of the History of an Idea*. Harvard University Press.
- Mindell, A. (2002): *The Deep Democracy of Open Forums. Practical Steps to Conflict Prevention and Resolution for the Family, Workplace, and World*. Hampton Roads Publishing Company, Inc.
- Mindell, A. (2000): *Dreaming while awake. Techniques for 24-hour lucid dreaming*. Hampton Roads Publishing Company, Inc.
- Tønnesvang, J. (2004): »Integrativ tænkning og psykologisk forskningsmetodik«. I *Psyke & Logos*, 25, 839-847.
- Wilber, K. (2005): "What is Integral Spirituality?" på www.integralspiritualcenter.org
- Wilber, K. (1999): *The collected works of Ken Wilber. Volume 4*. Shambala. Boston & London.
- Wilber, K. (1996): *Up From Eden*. Quest Books. The Theosophical Publishing House.
- Wilber, K. (1995): *Sex, Ecology, Spirituality*. Shambala. Boston & London.
- Wilber, K. (1983): *A Sociable God. A brief introduction to a Transcendental Sociology*. New Press.

NETSIDER:

- www.integralinstitute.org
wilber.shambhala.com
www.integralnaked.org
www.integralspiritualcenter.org
www.brainwaibe.dk
www.integralworld.net